

KULTURNO-UMJETNIČKI ŽIVOT U REKONVALESCENTNIM LOGORIMA JUŽNE ITALIJE

Josip Marotti

Možda sama tema stvaranja kazališne družine u rekonvalescentnom logoru Trani u Italiji nije sama po sebi toliko interesantna da zavređuje mjesto u okviru ovako uvaženog skupa. Međutim, smatram napore i specifičnosti u kojima je ona stvarana — za koga se u tim rekonvalescentnim logorima igralo — nečim što u meni još i danas budi neizbrisiv pečat nakon skoro pola vijeka kazališnog djelovanja.

No valja pripremiti, sjetiti se nekih trenutaka, prije polijetanja posljednja dva američka aviona s Kravskog polja u Bari.

Put u partizane i vatreno krštenje je prošlo. Samo mala epizoda, Ludbreški vinograd. Pod nama Ludbreg. Već sam bio iscrpljen i bolestan. Četvrti bataljon četvrte čete brigade »Braća Radić«. Kratak govor komesara i riječ komandanta bataljona: »Tko se javlja za bombaša«? Tišina. Podignem ruku. »Glumac izadi«. Javilo se još troje. Među njima jedan mršav visok Zagorac. Podijeliše nam boce pune benzina s fitiljem i žigice. »Pričekajte daljnje direktive. Ostali borci na odmor«. Čekamo. Odjednom će visoki mršavi Zagorec: »Glumac pa kaj si ti nor, niti ti zato da ideš ravno u smrt.« Ostao sam pri odluci. Ušutih, spustih bocu pored sebe, očistih jedan panj od snijega i sjedoh na nj. Munjevito mi je kroz mozak prohujao život od najranije mladosti. Maribor — mama — tata — braća Rudi i Vili i Miro koji je bio u prvom bataljonu isto tako negdje na tom terenu. Jesam li se prenaglio. Ta ja toliko želim glumiti.

Završio sam glumačku školu. Zar sada zaista idem u smrt, nije li to samoubojstvo? Počela me tresti groznica. Odjednom se pojavi komesar i kaže: »Napad se odgađa«. Pao je sumrak. Zauzeli smo položaje. Očekivao se ustaški napad. Nepomično ležim satima, osjećam temperaturu, ne mogu više izdržati. Pokušam se podići. U tom trenu netko me sruši i priljubi uz zemlju, odnosno snijeg. Bio je to komesar Pišta. Iznad nas prozuja rafal. Puzajući smo se povlačili iza brežuljka. Komesare, hvala ti, rekoh, i oprost mi, tã skoro si stradao zbog mene. Iza brda smo se postrojili i krenuli prema istoku. Još istog dana četrdeset temperatura — kolona je išla prema Moslavini i ostavljen sam u bolnici u Podgariću.

Podgarić — drvene barake — doktor i doktorica Polak. Prolaze dani a temperatura nikako da padne ispod trideset devet. TBC, porebrica. Dani prolaze. Dvadeset i jedna mi je godina. Razmišljam o smrti. Odjednom se preda mnoga pojavi slika malog sela gdje smo u Prigorju bili porazmješteni na jelo u kratkom predahu. Bio sam određen u siromašnu kuću. Sam. Jedna jedina soba, ognjište, krevet. Stol s klupama u uglu i dvije stare stolice. Seljanka, oko trideset godina, a na krevetu troje djece, jedno drugome do ušiju, svi u krastama, mršavi, a iznad kreveta malo raspelo — Isus, drven, trošan. Sjedoh na klupu kod malog prozorčića. Seljanka mi donese šačicu žganaca. Gledam dječicu i Krista. Kažem domaćici (rekla je da joj je muž u partizanima, bila je istina) kako nisam gladan te da sam se došao samo malo odmoriti i ugrijati. Žgance su pojela djeca još dok sam bio kod njih. Bio sam tako gladan, teško je to možda danas povjerovati. A ne bih mogao pojesti ni najbolje ni najmilije jelo, premda i žgance obožavam. No to nije važno, progonila me misao: troje djece gladno, krastavo, koščato; zastrašujuće velikih očiju a na zidu raspelo. Izvadih olovku i papir prvi put u životu — nakon teškog marša koji se i nastavlja — te počinjem pisati pjesmu:

*Kriste, vidiš li
ovaj svoj krastavi svijet . . .*

Seljanka me začuđeno gleda. Napisah sedam do osam stihova, ne sjećam se, ali znam da sam završio sa

*Kriste, Kriste
trošni Kriste — nisi.*

Prošlo je pola sata. Povratak na zbornu mjesto. Marš se nastavlja. Nismo dugo hodali, izvadim papir s pjesmom iz džepa i poderem ga. Pjesma

je u komadićima, u snježnoj mećavi, rasuta uz obronak šume pored koje smo prolazili. To je prva i posljednja pjesma koju sam napisao.

Mnogo sam mislio o komesaru Pišti. Mislim da me cijenio i volio. Dapače, siguran sam. Uvijek dok smo bili u maršu, tražio je da budem s njim na začelju. Molio me da mu govorim o kazalištu, da mu štogod recitiram i govorim koji monolog. »Bit' ili ne bit'« govorio sam mu sigurno barem dvadeset puta. A meni je to olakšavalo teške marševe ili kako sam pričao o tim marševima doktoru Gavelli kad me nakon oslobođenja pitao neka mu kažem kako je bilo u partizanima: »A kaj ja znam, doktore, furt sam bežal«. Gavella se od srca nasmejao i uozbiljio rekavši: »Bravo mali moj Krajnec, bravo, ti si prvi kaj nisi heroj. Neki kaj su išli četrdeset i pete svi su junaki!«

Čudno je sve to. Odmah sam doktoru ispričao događaj na koji sam u vrućici svake noći ili u snu i na javi neprekidno mislio. Drama — tragedija — kakva je to kruta istina i kako to danas doživljavati, a kamoli pisati.

Na seljačkim kolima vozim se s jednim mladim komandrom. Prvi put sam ga vidio. Razgovarali smo pola sata. Zna da je glumačka družina u Rasinji i veseli se priredbi koja treba da se održi sutradan. Iskrcao sam se, pozdravio se s njim i otišao u bazu. Imali smo probu. Komandir je trebao kolima prevesti neke stvari. Još sam ga na žalost vidio samo jednom i posljednji put — mrtva. Ustaše upale u Poganac, zapalili selo, a njega zaklali. Izgledao je netaknut. Kad smo se približili, zaplakao sam kao malo dijete. Kroz švapski šinjel mala rupa — izvađeno srce. Tu je opet bio sa mnom komesar Pišta, obuhvatio me oko ramena i rekao: »Ajde, glumac, idemo«. Još suznih očiju rekoh komesaru da mi je uhvatiti tog ustašu, zaklao bih ga. Jest, rekao sam to i vjerojatno bi to učinio. Mnogo sam puta u tome razmišljao, kolebao se, tražio u sebi opravdanje. Ponovno sam se ražalostio nakon oslobođenja kad smo se vratili u oslobođeni Zagreb. Prvo pitanje mnogih poznanika, pa i prijatelja, bilo je: »Jesi li pucao? Jesi li koga ubio? Danas se više ne čudim tim pitanjima, čovjek mora proživjeti i preživjeti neke stvari da bi shvatio. Može li čovjek znati što je ljubavna patnja ako nije nesretno ljubio. Ni ratne strahote ne možeš potpuno shvatiti ako ih nisi doživio i bio učesnik. Evo samo nekoliko sličica što smo ih doživljavali mi glumci iz kazališne družine dok smo u ofenzivama i za vrijeme neprijateljskih napada bili raspoređeni u borbene jedinice.

Voljeli su nas. Našao sam se u šumi iznad Mučne rijeke. Postavili smo zasjedu jednoj njemačkoj koloni, našao sam se pored tada legendarnog Alibabe, komandanta bataljona. Pogleda me i kaže: »Ajde glumac, natrag u zaklon, nije to za tebe, sad ćemo mi njih isprašiti, a onda ćeš ti nama glumiti«.

Danas kad pišem o tome u toploj radnoj sobi svoga stana sa tri zida umjetničkih slika i nekoliko skulptura, sjetim se nekih prijatelja koji u šali — dok mi međusobno partizanimo — kažu »Opet solunašite«. Ili mi ipak poleti misao na Krležin *Logor* u kojem sam igrao Agramera te ga citiram: »Dragi moj Krča (on je naime igrao Horvata) imam jednu savim pristojnu kolekciju, no ne pretjerano skupocjenu — C'est la vie!«

Zadnji dan prije nego sam jednostavno pobjegao iz bolnice u Podgariću, ujutro nenadan posjet. To je i uvjetovalo moj bijeg. U Mariboru, prije rata, kao skojevac surađivao sam s Danilom. On je ranjen u Moslavini i leži u konspirativnoj bolnici Podgarića. Tako je od doktora Polakovih doznao da i ja ležim. Dum-dum metak raznio mu lice. Sjeo je na moj krevet, dugo smo razgovarali i kad smo se opraštali, imao je suzne oči. Pitam ga: »Što je Danilo, zar te boli rana«. On veli: »Da«. Iz nelagodnosti mu kažem: »Danilo, je li još živa violina koju sam ti posudio a nisi mi je vratio«. Danilo će meni: »Bobi, tko to zna?« Ja ispod jastuka izvadim Delakovu obradu Cankareva *Sluge Jerneja i njegove pravice*. Velim: »Evo ti Danilo, čuvaj mi to, neka ne završi kao violina«.

Te sam večeri dobio dozvolu od Polakovih da se vratim svojimima — mojoj glumačkoj družini.

Odoše, kažu, put ZAVNOH-a. E moja partizančino Bobi, put pod noge i traži ih. Priključio sam se grupi Mike Špiljaka koji je vodio grupu partizana na skojevski kongres.

Kako sam bio iznemogao, u visokoj temperaturi, ostavili me u Lici u jednoj ambulanti. Pregleda me doktor i odmah uputi u bolnicu u Šumarak na Ličkoj Plješivici. Borik, partizanska konspirativna bolnica. Smješten sam u sobi u kojoj se dijeli doručak »à la carte«. Hoćeš li meda, putra, pekmeza? Sledih se. Znači, Bobi, nema ti spasa, soba za trinaesti bataljon, osuđen si bez lijekova da presahneš. Nisam se mogao pomiriti sa sudbinom.

Bolničarki kažem neka moli liječnika da me posjeti. I zbilja, pojavi se isti, visok, čvrst stariji čovjek, dr Kosanović. Rekoh mu da ne želim ostati u toj sobi, da su vjerojatno tu u blizini negdje moji glumci s kojima sam došao u partizane, moram ih pronaći. Doktor me čudno nekako

pogleda, uzme toplomjer, izmjeri temperaturu. Trideset devet sa sedam. U međuvremenu počinje dijalog: »Kažeš da si glumac i da tražiš svoje?« Ja velim: »Da«. »A gdje si ti bio glumac?« Kažem mu da sam tek završio glumačku školu u Zagrebu i da je odmah nakon diplome grupa od devetoro glumaca otišla u partizane. »A jesi li ti ikad čuo za Afrika i Rutića?« »Kako ne, pa oni su otišli prije nas u partizane, a ja sam staitirao u predstavama i već igrao male uloge dok su oni bili u Zagrebu«. »A jesi li čuo za Gavellu?« Sav sretan mu kažem: »Pa doktore, to mi je bio učitelj u glumačkoj školi«. »A kad si diplomirao?« »Prošlog ljeta«. »A šta si imao za diplomski rad?« (Jest da mi je sve sličilo na policijsko ispitivanje ali sam ipak slutio dobronamjernost i da bi se nešto moglo zbiti.) »Pa u toku zadnje godine igrali smo Ogrizovićevo *Jesenje veče*, a moj diplomski rad bio je monolog Hamleta, bit' ili ne bit'«.

Dugo me promatrao doktor, mjerio mi puls, dugo me još gledao. »Dobro, Gavellin moj glumče, učinit ćemo nešto«.

Drugi dan je počela ofenziva. Bio sam određen da idem kolima. Nisam htio, išao sam pješice s borcima na vrh Plješivice. Kraj je aprila četrdeset i četvrte. Gazili smo snijeg. Bježali smo (ili kako smo mi to stručno govorili) povlačili se sve do Petrove gore. Kad smo došli na Petrovu goru, i tamo je počela neprijateljska ofenziva. Htjeli su me smjestiti u bunker. Opet nisam htio. Iste noći vraćamo se natrag na Plješivicu. Ni sam ne znam kako sam sve to izdržao. Jednoga sam međutim svjestan: kad smo se vratili na Plješivicu, doktor mi je izmjerio temperaturu — trideset i šest. Pogleda me ponovo, smjesti u istu sobu, uz napomenu da se ne bojim. »Ta je soba topla, moramo te čuvati, ti si glumac. Određen si da prvim avionom ideš na liječenje u Italiju«. Dugo u noć smo još razgovarali o kazalištu, o Zagrebu, o Gavelli, Podgorskoj i Dujšinu. Čujem na žalost da je liječnik četrdeset i pete poginuo.

Bio sam dodijeljen komesaru Raspopu, mladom zgodnom čovjeku, koji je vodio brigu o nama koji čekamo avion za Italiju.

Tu se dogodilo nešto nevjerovatno. Smješteni pored crkvice pod vedrim nebom, sredinom maja kod Slunja, nismo znali da se petsto metara zračne linije ispod mene nalaze moji drugovi glumci. Usprkos bolesti, ne bih bio otišao u Italiju da sam znao da su oni dolje.

Šestoga juna ide zadnji transport američkih aviona za Bari. Tri sata su ujutro, četiri bolničarke su me nosile do aviona. Poletjeli smo.

Prvi put u životu letim u avionu, prvi put u životu iz aviona vidim more i prvi put odlazim izvan granica svoje domovine.

Iznad Splita — letjeli smo vrlo nisko — počelo je pucati na nas. Sve je dobro završilo. Poslije jednog sata smo aterirali. Preuzeli su nas američki bolničari. Prebačeni smo nosilima u šatore i naravno zaspali da nas ni topovi ne bi probudili. Odjednom me netko budi. Uopće ne zanima gdje sam. Nosila, šator, čujem samo engleski i eto bolničara sa žličicom džema u ruci, par kapi čaja i to je bilo sve. Jer smo bili izgladnjeli, prvi obrok je bio tako malen.

Odmah su počeli pregledi. Vaga — Bobi žive vage 46 kilograma. Nije prošlo ni pola sata, a već sam bio u ambulantsnim kolima. Krenusmo prema jugu. Prekrasan sanatorij na Jonskom moru, Tarantski zaljev, Taranto. U mjesec i po dana potpuno sam oporavljen — 65 kilograma, narasla valovita kosa, krasna ljetna američka uniforma i titovka s petokrakom. Američka vojska već je imala penicilin. Liječenje je bilo brzo.

Zdrav, upućen sam u rekonvalescenčni logor Trani. Lijepe drvene barake zajedno s Amerikancima i Englezima. Prvih dana razgledavanja malog gradića iznad Barija, katedrala iz 11—12. st., crkvice Ognisanti iz 12. st. i Kaštel iz 13. st. Gradić malen, simpatičan. Uokolo loza, plantaže naranči i limuna.

Na sastanku komande logora pod točkom razno javljeno da je došao u Trani profesionalni glumac. Direktiva je odmah organizirati kazališne družine — pjevački zbor je već postojao. Zadatak: predstave za naše drugove u bolnicama i rekonvalescentnim logorima.

Oporavljen, pun snage, okružen predivnim drugovima suradnicima, počinjem slagati prvi program naše družine. Nešto smo malo materijala dobili iz Barija, nešto sam imao ja te smo uz pomoć Mustafe Heremića, Japše Singera i Đuke Julijusa počeli s radom.

Najveće iznenađenje bio je drug iz Beograda, student — doznat ću mu ime i prezime — koji je znao mnogo pjesama napamet, ja sam ih zapisao i recitirao. I, naravno, nema grupe bez harmonikaša. Imali smo zajednički zbor i oktet, formirali folklornu grupu, solistu pjevača narodnih pjesama. Jednočinka: *Budala*. Kostur je tu. Dogovor: u deset dana program mora biti gotov. Imali smo po tri pokusa dnevno, pripremili (na raspolaganju velika dvorana za priredbe) pravu partizansku pozornicu. Na dan priredbe logor Trani osvanuo je u prazničkom raspoloženju. Evo kako je izgledao prvi program.

1. Pozdrav komesara
2. Hej Slaveni — Zbor

3. Šikara — Nazor
4. Tri dalmatinske pjesme
5. Recitacija — Aleksa Šantić (Soča-Gregorčič)
6. Folklor
7. Monolog Sluge Jerneja
8. Tri pjesme — pjeva Oktet
9. Recitacija
10. Folklor
11. Splet pjesama svih republika
12. Recitacija Kajuh
13. Solo narodne pjesme
14. Skeč Budala

Nakon priredbe koja je izvrsno uspjela u prisutnosti Amerikanaca i Engleza iz komande logora veselje.

Poslije priredbe komandant logora priredio je malo primanje s gostima koji su bili iznenađeni time da postoji profesionalni glumac. Te večeri dobili smo od komande vizu za gostovanja po ostalim rekonvalescentnim logorima u južnoj Italiji.

Nisu prošla ni dva dana evo u Traniju jedne engleske profesionalne trupe. Priredba im je bila izvrsna, s izvrsnim glumcima. Bio sam umoran i nakon kratke šetnje po dvorištu logora počoh spavati. Prvi san — netko me budi. Već je prošlo pola noći. Joža (još danas kad me na ulici netko oslovi s Joža, znam da je to Italija) ustani i uredi se, zove te komesar. Na sjedelci poslije priredbe jedan engleski glumac govorio je monolog »Bit' ili ne bit'«. Komesar Mustafa i Jakša odmah su poželjeli da ga i ja govorim. Sjetio sam se staroga dobrog Gavelle jer je on to sa mnom radio za diplomski i osjećao sam se kao da opet idem na ispit. Bio sam miran, namjestio stolicu na kojoj sam sjedio i na diplomatskom ispitu, stavio nogu preko noge, ruku preko ruke i mirno govorio. Veliki aplauz. Čudili su se kako znam Shakespearea, englesku literaturu i naravno glumci kao glumci ostadosmo sami. Nekolicina njih i ja, pa sam ih otrpatio ravno na autobus rano ujutro jer su navečer već imali novu priredbu. Jedan je od njih na sreću govorio isto tako loše njemački kao i ja, pa smo se tako sporazumijevali.

U očekivanju smo da se organiziraju priredbe po ostalim rekonvalescentnim logorima. Svaki dan je proba — uvježbavanje novih pjesama. Usput mi članovi partije i SKOJ-a obavljamo stari zadatak — čuvamo straže pred javnim kućama. Čuvali smo moralni lik partizana. Uz

onu hranu i dokolicu tko zna što bi se događalo s našim temperamentnim borcima. Budući da je prošlo skoro četrdeset godina, možemo priznati da smo znali progledati kroz prste. A što i ne bismo. Mladost je mladost a konspiracija zagarantirana.

Jedno od prvih gostovanja bilo je u Gravini. Tamo su bili naši najteži ranjenici. Krasna dvorana, veća nego u Trani krcata do zadnjeg mjesta. Priredba teče uz glasna odobravanja, pljesak, naravno pjevanje nadasve. I onda skeč *Budala*. Igram glavnu ulogu. Smiju se drugovi, viču, dobacuju. Kad odjednom iz prvog reda začujem tihu ali dovoljno glasnu primjedbu »lako je tebi lakrdijati kad si čitav«. Drug je bio u kolicima bez nogu i ruku. Zaustavih se na čas. Vjerojatno samo dvije sekunde koje su međutim za mene bile čitava vječnost. Izbio mi je znoj od glave do pete. Maksimalnom koncentracijom završio sam skeč, sjeo iza pozornice i zaplakao. Prišli su mi Mustafa i Singer, obojica invalidi, a ja sam samo ponavljao da više neću igrati. Nakon priredbe prišao sam tom drugu, nisam znao što da mu kažem. Počeo sam nešto mucati, a on će: »Oprosti glumac, izletilo mi. Hvala ti, bio si odličan«. Tek to me utješilo premda sam noćima sanjao predstave s takvim i sličnim upadicama, redovito se probudivši obliven znojem.

Ostali smo dugo poslije priredbe na drugarskoj večeri. Nasuprot meni za stolom sjedila je mlada vesela zgodna partizanka. Pridružio sam se ugodnom razgovoru iako sam još uvijek bio zaokupljen onom upadicom. Malo prije odlaska zapitam drugaricu bi li zaplesala. Naime stigle su prve proteze i drugovi su s njima već plesali. Mlada partizanka odjednom promijeni izraz lica, oči joj zasuziše — njoj proteza ne pomaže. Imala je amputiranu nogu pri samom kuku. Bio sam očajan. Vraćajući se u Trani u autobusu me spopala samo jedna misao — što prije natrag u domovinu.

Sjedio sam s Jakšom (imali smo svoju sobicu u Traniju) tješio me, ali uzalud. Legli smo. Razmišljao sam o Jakši. Noga amputirana ispod koljena, hoda na štakama. Jednog dana i njemu stiže proteza. Veliko veselje. Pomagao sam mu da je stavi. Prve teškoće, prvi koraci i suze radosnice. Jakša je sa mnom po drugi put prohodao. Jedne noći je zajecao i probudio me. Joža — veli — užasno me svrbi stopalo na nozi koje nemam.

Što je to drama, tragedija? Kako je samo lako danas na sceni odigrati invalida bez ruke, noge, slijepca. Je li kazalište život? Što je to život, što je to kazalište?

Među ostalim gradićima gostovali smo u San Ferdinandu. Odrecitirao i sam dvije pjesme, bez najave, imena i prezimena, jer sam ja vodio program. Kod treće recitacije dok sam recitirao monolog Sluge Jerneja, odjednom začujem iz publike uzvik: »Bobi, pa to si ti? Jesi li živ?« Bio je to moj prijatelj Danilo s kojim sam se rastao u Podgariću u bolnici. Poslije priredbe zagrljaj. Nije mogao shvatiti da sam živ. »Znaš ono u Podgariću kad sam bio kod tebe ti si me pitao zašto imam suzne oči. Rekao sam ti da me boli rana, a zapravo sam plakao nad tobom jer su mi doktor i doktorica Polak rekli da ćeš živjeti još najviše sedam dana, a ti evo ponovno na pozornici«.

Godine 1944. 5. XII krenuli smo malim brodom u Manfredoniju. Tamo smo prenoćili, i preko Visa gdje smo se zaustavili samo nekoliko sati stigli smo 6. XII u Split, a odatle konačno među drugove s kojima sam i krenuo u partizane, u kazališnu družinu pri ZAVNOH-u u Šibenik.